

Angela Savin-Zgardan

CAUZE INTRALINGVISTICE ÎN FORMAREA UPS

În cele ce urmează ne-am propus să cercetăm anumite aspecte ale motivației apariției și utilizării UPS, explicată prin legitățile interne ale limbii, problema imaginii care este strâns legată de motivația și demotivația UPS în raport cu îmbinarea liberă de pe axa sintagmatică a limbii, precum și alte probleme ce se referă la tematica dată. Vom proceda la analiza materialului glotic din română, efectuată în raport cu cel din franceză sau italiană, limbi neolatine ca și româna, precum și din rusă, limbă participantă în diglosia limbii române, și din bulgară, limbă din arealul balcanic. UPS sunt comune pentru un grup de limbi (fie înrudite sau neînrudite), care au luat naștere independent unele de altele (în aceeași perioadă sau perioade diferite) datorită felului comun al vorbitorilor de diferite limbi de a gândi, de a se confrunța cu aceleași fenomene sociale, politice, culturale, naturale etc. sau în urma conviețuirii îndelungate într-un spațiu geografic comun, sau grație relațiilor economice strânse, sau datorită procesului de migrare intensă a populației etc. [9, p. 54].

1. Una din motivațiile transformării semantice a UPS este **schimbarea sensurilor** componentelor lor. Majoritatea UPS noi apar ca rezultat al schimbării sensurilor îmbinărilor libere de cuvinte, iar locuțiunile – în urma trecerii îmbinării libere de cuvinte în îmbinări stabile de cuvinte, de pe axa paradigmatică pe axa sintagmatică. Prin schimbarea sensului se înțelege orice deviere a semanticii care duce la pierderea sensurilor proprii ale componentelor UF și la apariția unor noi sensuri, realizate numai la unitatea dată. Deși UPS (în speță UF) apar pe bază de imagini, mai târziu, la etape anumite și sub influența unui șir de factori lingvisticii mai întâi de toate semantici, ele pot să-și piardă caracterul de imagine. În cazul dat are loc demotivația UPS. Astfel se explică existența UPS cu imagine și a celor fără imagine.

Schimbarea prin imagini a sensului în funcție de caracterul transformării semantice la îmbinările date de cuvinte poate fi metaforică sau metonimică, ceea ce duce respectiv la formarea UPS metaforice și metonimice [5, p. 26-28]. Deosebirea UPS de metaforă poate fi efectuată prin interpretarea exprimării enunțului, condiția de bază fiind utilizarea obligatorie a cuvintelor în funcțiile lor sintactice primare. Metaforele de autor și alte procedee stilistice la interpretarea enunțului trebuie să capete, alături de reprezentarea prin imagini a conținutului, și o reprezentare nefigurată, fără imagini. Așa, de exemplu, fraza: *De ce mă privești cu lacurile tale albastre?* capătă la interpretare forma: *De ce mă privești cu ochii tăi, asemenea a două lacuri albastre?* Iar expresia: *bună treabă!* capătă semantica *treburile sunt proaste, lucrurile merg prost*. Semantica UPS date nu poate fi explicată prin figuri stilistice, întrucât lexemele din care sunt formate și-au pierdut sensurile lor, au căpătat semne false și toată sintagma a căpătat un sens nou al unui tot întreg. Unica reprezentare a conținutului semantic al UPS la interpretare este ideograma - desemnarea sensului.

Comparând formarea sensului cuvântului și al UPS, putem vorbi despre faptul că formarea semanticii acestei unități glotice e asemănătoare cu apariția sensului metaforic, figurat (în sens larg) al cuvântului. Apariția sensului metaforic, figurat al cuvântului, de regulă, nu depinde de apariția noilor obiecte sau noțiuni; el e legat de capacitatea oricărui purtător al limbii de a reacționa individual la lumea înconjurătoare și de a folosi mijloacele

de expresie pe care le are pentru transmiterea percepțiilor sale subiective care pot deveni bunul întregului colectiv de limbă [10, p. 18].

Valoarea conotativă este proprie UF, ele fiind unități glotice expresive ce au rolul exprimării atitudinii vorbitorului față de realitatea înconjurătoare. Locuțiunile și expresiile verbale sunt unități denominative, astfel lipsind imaginea, valoarea conotativă. Însă există o serie de locuțiuni care au imagine, ele apropiindu-se de UF. În cadrul lor a avut loc transformarea semantică a componentelor pe baza schimbării valorii semantice. Un fenomen similar are loc la unele echivalente analitice ale adjectivului [7]. Aceste construcții sunt modelate și totodată individuale. Se iscă întrebarea: cum să demonstrăm formal că acestor locuțiuni le este caracteristică schimbarea metaforică a semanticii componentelor? Ne poate ajuta metoda substituirii contextuale, esența căreia constă în stabilirea posibilității înlocuirii îmbinării date și a identificatorului său în condiții textuale adecvate. Comp.: *a-și aduce aminte = a-și aminti, a-și aminti = a-și aduce aminte*. O astfel de substituie nu este posibilă pentru LV *a o rupe la fugă*, de exemplu, fiindcă ea nu poate fi identificator pentru sinonimul său lexical *a fugi*. Comp.: *a o rupe la fugă = a fugi, a fugi # /a o rupe la fugă*. Din exemplele analizate deducem că în caz dacă substituie contextuală are un caracter unilateral (A=B, dar B≠A), în îmbinarea identificată are loc schimbarea valorii semantice a componentelor.

Despre existența raportului de genul celui menționat mai sus vorbește S. 1 referitor la corelația dintre parasemați, în legătură cu posibilitatea utilizării denumirii de gen în locul denumirii de specie, și nu invers. Dacă considerăm că verbul corelat *a fugi* se afla în situația arhilexemului și se prezintă ca denumire de gen care poate fi utilizat în locul locuțiunii *a o rupe la fugă*, ce se află în situația alolexului și este denumirea de specie, atunci „lexul ce manifestă arhilexemul capătă posibilitatea de a se actualiza în calitate de alolex al lexemului de rang inferior. Utilizarea opusă nu e corectă: lexul ce manifestă un lexem de rând nu poate fi utilizat în calitate de alolex al arhilexemului, fiindcă s-ar considera că ultimul posedă particularități semantice ce nu-i sunt caracteristice” (de ex., diferită imagistică ca și în cazul dat – n.n.) [1, p. 95].

Dar dacă substituie contextuală este bilaterală (A=B și B=A), rezultă că identificatorul și îmbinarea identificată se pot schimba cu rolurile, adică UPS este lipsită de transformarea valorii semantice a componentelor, în cazul dat având loc doar slăbirea semanticii componentelor [5, p. 173].

2. Motivația unei mari răspândiri a UPS este **slăbirea sensurilor lexicale** a componentelor lor. La această formă de transformare semantică, componentele UPS, asupra cărora se răspândește o astfel de transformare, nu-și pierd complet sensurile lor proprii. Aceste componente nu capătă un conținut nou, dar o funcție de intensificare a expresiei. De ex.: în UPS *urât ca moartea* partea transformată semantic *ca moartea* nu introduce nimic nou în conținutul semantic al adjectivului *urât*, dar numai ajută la intensificarea caracteristicii, pe care o exprimă. De comparat cu UPS franceză *laid a fair peur*, partea transformată semantic *fair peur* (ad.lit. – produce groază) nu introduce, de asemenea, nimic nou în conținutul semantic al adjectivului *laid* [5, p. 29].

Cu toate acestea, forma dată a transformării semantice duce la apariția în cadrul UPS a planului dublu, ceea ce le apropie de UF, care apar pe baza schimbării prin imagine a sensului. Comp.: rom.: *a râde în barbă*, fr. *rire sous (la) cape* – a râde pe furiș (schimbarea sensului), rom.: *a leșina de răs*, fr.: *rire à se faire mal aux côtes* – a ce prăpădi de răs (slăbirea sensurilor lexicale ale componentelor).

3. O mare importanță în limbă o au UPS cu **elipsă**. Pentru UPS în limba română sau franceză, de exemplu, e caracteristică elipsa care apare în condiții concrete ale comunicării, în vorbire. În plan etic, UPS eliptice se formează prin eliminarea componentelor lexicale din îmbinările stabile de cuvinte. Ca rezultat structura lor se simplifică. Eliminate pot fi cuvintele care se găsesc atât în prepoziție, cât și în postpoziție. Comp.: a) *nici vorbă!*, *nici gând (să spun)!* – (*aller dire cela*) à *d'autres!*; a da *pinteni (calului)* – *piquer des deux (eperons)*; *ți-ai găsit (prostul)* – (*je ne suis*) *pas si bete (que vous pensez)!*; *mănăstire într-un picior (ghici ciupercă ce-i), na-ți-o bună (că ți-am dres-o)!* ș.a.

4. Motivația UPS poate fi condiționată de păstrarea în componența ei a **arhaismelor**. Transformarea semantică a UPS arhaice consta în faptul că ele, datorită existenței în componența lor a cuvintelor și construcțiilor învechite, sunt percepute de vorbitori ca niște construcții noi, sensul cărora nu poate fi dedus din sensurile componentelor din simplu motiv că aceste componente sunt lipsite de semantica actuală. De ex.: UPS *a se duce buhul* – „a se duce vestea” la I. Creangă: *...mi se duse buhul despre pozna ce făcusem, de n-aveam cap să scot obrazul în lume de rușine* (Amintiri, p.41). *A huis clos* și-a păstrat în limba franceză sensul său primordial „cu ușile închise”. Cu toate acestea prezența arhaismului (substantivul *huis* – „ușă”) i-a făcut forma sa internă neînțeleasă pentru purtătorii limbii concrete, care percep această unitate ca o unitate integrală a limbii [5 p. 30]. În expresia *n'avoir maille à partir* este absența articolului înaintea substantivului, iar în expresia *à la queue leu leu* – absența prepoziției [4, p. 90].

În limba română pe baza cuvântului latin *pes, pedis* – „picior” s-a format cuvântul *pez* (în formă palatalizată *chez* cu pl. *chegi*). La D. Cantemir întâlnim acest cuvânt în următorul context: *Au zis, că glasul corbului iaste spre chez bun*. Înțelesul de „semn (bun) rău” al cuvântului *chez* pare a fi venit din credințele populare. După cum pomești dimineața cu piciorul drept ori stâng, așa îți va merge toată ziua [3, p. 178].

Mai propunem câteva exemple de arhaisme lexicale, depistate la Ion Creangă în *Amintiri din copilărie*. *A mânca papară: Smărăndița a mâncat papară*... (Amintiri, p. 5.). Ideograma acestei UPS este „a mânca bătaie, a fi bătut sau certat cu asprime”. Această locuțiune verbală o depistăm doar în limba română, alte limbi neatestând o astfel de unitate de limbă polimembră.

Claie peste grămadă: ...vedem în prund câțiva oameni claie peste grămadă și unul din ei mugind puternic (Amintiri, p. 10). Este o locuțiune tipică românească. Ideograma: unul peste altul, în dezordine.

A nu ști nici o boabă: Dacă nu ști boabă de carte, cum ai să mă înțelegi? Ideograma: a nu ști/a nu pricepe. (Amintiri, p. 14).

Poate fi vorba nu numai despre arhaisme lexicale propriu-zise ca cele citate mai sus. Uneori avem de a face cu un arhaism semantic ca, bunăoară, în expresiile: *a lua la rost, pe de rost*, unde *rost* posedă semantica arhaică de *gură* [3, p. 178].

Arhaism de natură fonetică avem în locuțiunea conjuncțională *vasăzică (vrasăzică)* sau în locuțiunea verbală *a scormoli (a scormoni) la inimă*, depistată la I. Creangă: *...n-aveam cap să scot obrazul în lume de rușine; și mai ales acum, când se ridicase câteva fete frumușele în sat la noi și începuse a mă scormoli și pe mine la inimă* (Amintiri, 41). Arhaisme morfologice sunt formele *boale* (din *a băga în boale*) și *câmpii* (din *a bate câmpii*), care sunt forme de plural necorespunzătoare normei literare contemporane. Așa la I. Creangă întâlnim: *Căci dacă ai sta să faci voie rea de toate, zău, ar trebui de la o vreme s-apuci câmpii* (Amintiri, p. 49). Normele morfologice actuale indică formele: *boli, câmpuri*. De natura sintactică sunt arhaismele în UPS a-i *veni de hac (cuiva)*, *a avea de furcă*, pentru că verbele *a veni* și *a avea* în limba contemporană nu se asociază cu actanții săi cu ajutorul conjuncției *de* în astfel de cazuri.

5. O altă motivație a existenței și utilizării UPS este **etimologia populară**. Acest tip de formare a UPS consta în faptul că unul din componentele îmbinării de cuvinte este substituit sau printr-un omonim, sau printr-un paronim. Ca rezultat al unei asemenea substituiri îmbinarea dată capătă un caracter frazeologic, întrucât între componente se instaurează astfel de relații, care fac ca sensul întregului să nu fie egal cu sensul părților componente. Etimologia populară duce la demotivarea UPS care e condiționată de încălcarea legăturilor logico-semantice dintre componentele lor. Comp.: a) *dormir la grasse matinée* – a dormi până târziu, în loc de *dormir la grande matinée*); *faire chou blanc* – a suferi un eșec, în loc de *faire coup blanc*; *tomber dans les pommes* – a leșina, în loc de *tomber en pames*) [5 p. 30]. Sau alt exemplu: expresia *au diable Vauvert* devine în limba populară *au diable auvert* sau *au diable vert* [4, p. 91].

6. O altă cauză de motivație privind apariția UPS este **antonimia**. De ex.: *nu e rău fără bine; negru pe alb; în lung și în lat; pe viață și pe moarte; nici laie, nici bălaie* ș.a. La fel pot apărea UPS pe baza contrastului, paralelismului, pe baza contrapunerii cuvintelor care fac parte din același șir semantic. De ex.: a) *a face din țânțar armăsar; nu e rău fără bine, nici câine, nici ogar, a da în stânga și-n dreapta* ș.a.; b) *c'est le jour et la nuit* se spune despre două lucruri foarte diferite, *aller du petit au grand* – a începe cu lucruri mici pentru a ajunge la cele mai mari, *passer du blanc au noir* – a trece de la o extremitate la alta, *faire la pluie et le beau temps* – a fi influent, atotputernic, *cela ne lui fait ni chaud ni froid* – această îi este indiferent, *discuter le pour et le contre* – a discuta două opinii contrare (4, p. 91); c) *из мухи делать слона, из огня да в полымя, нет худа без добра, переливать из пустого в порожнее, валить с большой головы на здоровую* ș.a. [2, p. 128-129].

7. UPS pot fi formate pe baza **sinonimiei**: *a fugi de aoleo și a da peste aleoleo, a trece prin ciur și dârmoi, a se face oale și ulcioare, râde hârb de oală spartă* etc.

8. Există UPS care au fost formate pe baza **jocului de cuvinte**, de încurcătură: a) *astă vară la crăciun, pe vremea lui Ciubăr Vodă, la paștele cailor, pe vremea lui Fazvante (chiorul)* etc. b) *без году неделя; кормит завтраками; прокатить на вороньих* ș.a. Expresia *откладывать в долгий ящик* sună de asemenea ca un joc de cuvinte, întrucât în limba rusă contemporană cuvântul *долгий* din componența UPS în combinaire cu cuvântul *ящик*, dezvăluind sensul de bază al frazei, este perceput ca o expresie cu echivoc [2, p. 128-129]. Așadar, sensul figurat al UPS este o sursă potențială pentru crearea jocurilor de cuvinte și a metaforelor, ceea ce creează o motivație în plus pentru crearea și utilizarea UPS. Legătura dezvoltării UPS de acest tip cu formele gândirii poetice era subliniată de A. 10: „Poetica elementară a limbii, adică sensul figurat al unor cuvinte aparte și al îmbinărilor stabile, cât ar fi ea de evidentă, este foarte mică în comparație cu posibilitatea limbii de a crea expresii din îmbinări de cuvinte, indiferent de faptul, dacă sunt figurate sau libere” [10, p. 104].

9. O altă motivație a creării UPS sunt **mijloacele eufonice și formal-gramaticale – asonanțele de rimă, aliterațiile**. De ex., a) *prin oale și ulcele, a fi mare și tare, coate goale traistă ușoară, toată ziua bună ziua* etc.;

b) *conter monts et merveilles* – a povesti lucruri care provoacă admirația, *n'avoir ni bure ni buron* – a nu avea cu ce se îmbrăca; *n'avoir ni vent ni voie de qn* – a nu avea nici o noutate, *demander cch à cor et à cri* – a insista zgomotos pentru a obține ceva, *n'avoir ni feu ni lieu* – a fi fără adăpost; *n'avoir ni foi ni loi* – a nu avea nici religie, nici conștiință;

c) *Федот да не тот; еле-эле душа в теле; всякой твари по паре* (cu aluzia la mitul despre corabia lui Noe); *днем с огнем поискать (sau не сыскать, не отыскать)*;

что было, то сплыло; хлопот полон рот; то пусто, то густо; ни кожи, ни рожи; ни ладу, ни складу; ни ложки, ни плошки; ни ответу, ни привету; ни слуху, ни духу; вот так штука Капитана Кука; не в службу, а в дружбу ș.a. [2, p. 130-131].

UPS se mai pot forma și pe baza tautologiei, repetării: *sfânta sfintelor; din an în an, din gură în gură, la urma urmei, bună ziua toată ziua.*

Concluzie: 1. Unele cauze ale **motivației** apariției și utilizării UPS în limbă sunt următoarele: elipsa componentelor UPS; arhaismele în componența UPS; sinonimia componentelor; jocul de cuvinte, de încurcătură; mijloacele eufonice și formal-gramaticale – asonanțele de rimă, aliterațiile. **Demotivația** sensurilor componentelor UPS are loc în următoarele cazuri: schimbarea sensurilor componentelor; slăbirea sensurilor lexicale; etimologia populară.

Referințe bibliografice

1. Бережан С. Г. *Семантическая эквивалентность лексических единиц*. – Кишинев, Штиинца, 1973.
2. Виноградов В. В. *Избранные труды. Лексикология и лексикография*. – Москва, Наука, 1977.
3. Корлэтяну Н. Г. Лимба молдовеняскэ литерарэ контемпоранэ. Лексиколожия. – Кишинэу, Лумина, 1992.
4. L. N., Movchovitch N. A. *Precis de lexicologie du francais moderne*. – Moscou, 1959.
5. Назарян А. Г. *Фразеология современного французского языка*. – Москва, Высшая школа, 1976.
6. Назарян А. Г. *Фразеология современного французского языка*. – Москва, Высш. шк., 1997.
7. Попа Г. Д. *Структурно-семантический и функциональный статус аналитических эквивалентов имени прилагательного в современном молдавском языке*. Автореф. дис. ... канд. филол. наук. Кишинёв, 1991.
8. Потебня А. А. *Из записок по теории словесности*. – Харьков, 1905.
9. Соловьев В. П. *К вопросу об устойчивых словосочетаниях в современном молдавском литературном языке*. Дис. ... канд. филол. наук. Киев-Кишинев, 1952.
10. Черданцева Т. З. *Язык и его образы*. – Москва, 1977.

Teste literare

Amintiri: Ion Creangă. *Opere*. – Chișinău, Literatura artistică, 1981.

Institutul de Filologie al AȘM